

УДК 27-79(477)

Сітарчук Роман

доктор історичних наук, професор, перший проректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
allmail@pnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0280-6844

ОПАНАС МАРЦИНКЕВИЧ – ОДИН ІЗ ЗАЧИНATEЛІВ МІСІОНЕРСТВА ШТУНДИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У статті йдеться про одного з перших місіонерів нової релігійної течії в українських землях – штундизму, яка формувалася починаючи з 30-х років XIX ст. Розглядаються життєвий шлях та основи світогляду О. Марцинкевича. Погляди Опанаса Марцинкевича ґрунтувалися, передусім на релігійному раціоналізмі та елементах пієтизму, і були загалом примітивними. Проте вони вже мали певну ідейну структуру, стали результатом поєднання багатьох учень і являли собою приклад першовідкривачів штундистського руху.

Ключові слова: духовне християнство, секта, штундизм.

Кожне нове віровчення, релігійна течія мають своє ідеологічне, економічне, політичне, соціальне та інше підґрунтя, своєрідну основу для виникнення та зростання. З-поміж названих чинників важливе місце посідає саме соціальний, оскільки від нього в значній мірі залежить швидкість, глибина розповсюдження та кількісне зростання adeptів. У свою чергу чи не найголовнішу роль на першому етапі цього процесу відіграють піонери нового релігійного напрямку, його місіонери. Вони першими йдуть у маси, якими сприймаються не завжди відповідно, нерідко навіть ворожо, не кажучи вже про реакцію офіційної влади. Однак не зважаючи на труднощі і навіть загрозу життю проповідники продовжували розпочату справу. Метою нашої наукової розвідки є висвітлення життєвого шляху, а головне світоглядних переконань та місіонерства, одного з найперших (про якого збереглася історична згадка) поширювачів українського штундизму – Опанаса Марцинкевича.

Народився він 1778 р., в Березні Мінської губернії, у Білорусі (після третього поділу Польщі, у 1795 р. перейшла під владу Російської імперії). Батьки – шляхтичі, ймовірно за все греко-католицького сповідання, хоча дослідники не виключають і римське католициство. Про дитинство їх сина до 1930 р. нічого не відомо. Наступний крок його життя пов'язаний зі службою в Татарському уланському полку російської армії, в якому він досягнув рангу офіцера. Брав участь у Вітчизняній війні 1812 р., потрапив у полон, звідки втік і певний час мандрував по Європі, зокрема Німеччині та Пруссії. Саме там він пізнав учення пієтистів та містиків, під впливом яких увірував в Господа, ознайомився зі Святим Письмом, навчився молитов і пісень. Нарешті опинився на батьківщині, в Білорусі, де зайнявся плотогоном на Дніпрі, по якому у 1816 р. потрапив у м. Кременчук. Однак за браком документів був висланий знову до Білорусі, де довго бідував, оскільки не мав постійної роботи, лише час від часу навчаючи грамоті дітей дрібної шляхти. Намагався вступити до монастирів – католицького, а потім і православного, але його туди не прийняли. У 20-х рр. знову з'являється в українських землях, уже як проповідник. Кілька разів заарештовувався [1, с. 97–99].

Подорожуючи по Україні Марцинкевич уперше зустрівся із сектантами-духоборцями й від них перейняв деякі їх погляди. Обійшов майже всі українські землі, крім тих, що перебували у складі Австрійської імперії. Десять від віруючих він дістав звістку, що в м. Смілі «живе один муж Божий, що має велике знання» (так було записано у судовому акті) [2, с. 194]. Невідомо чи дістався Марцинкевич до названого чоловіка, як і те, до якого віровчення він належав. Однак згаданий епізод засвідчує факт існування в українських землях проповідників, за покликанням схожих на О. Марцинкевича. Ймовірно, що таких перших місіонерів, які під виглядом богомольців, шукачів заробітків тощо в той час

ходили Україною, було чимало, однак вони не афішували свою діяльність, побоюючись негативної реакції з боку влади. Крім того, переважна більшість із них навряд чи усвідомлювала своє тодішнє призначення, яке буде пізніше оцінене нащадками, але діяла за покликом душі.

О. Марцінкевич навчав селян грамоті і водночас євангельським істинам. Удень його заняття відвідували діти, а ввечері, як правило, на так званих «вечорницях», – молодь. Він читав Біблію і побіжно коментував її текст. Ці тлумачення були найпростішими, без усякої догматики й богослужбних обрядів і мали переважно мету ознайомлення присутніх із первинним ученням Христа, виховання їх у справжньому християнському дусі. В той же час основи світогляду, віровчення нових місіонерів відрізнялися від представників духовного християнства більшою чіткістю, глибиною та новизною. Проте головними в них були ідеї братерства, загальної рівності перед Господом. І це зазначалося в той час як у пореформений період зростало розшарування в середовищі селянства. Переважна його більшість залишалася бідним і могла лише сподіватися на покращення свого становища, досягнення життєвого успіху, нарешті на Божественне спасіння. Все це обіцяла штундистська або майбутня протестантська ідеологія, а тому в соціальному і духовному відношенні були привабливими за інші.

Нерідко наближені до штундистських громад самі просили проповідників їх охрестити, прийняти до нової віри, обумовлюючи свої вчинки по-різному, але переважно нерелігійними чинниками. Як аргументи називалися намагання стати кращим: не жити розпусно, не лягати поганими словами, бо це гріх, бути богобоязливим, прилучитися до таких людей. Характерний за виразністю образ перших проповідників штундистського, протестантського напрямку наводить Й. Іваськів. Щоправда ця характеристика була спрямована на іншого пропагандиста, Охріма Піднебесного, однак, на нашу думку, її можна в повній мірі віднести і на адресу О. Марцінкевича: *«належав він до нового, дуже цікавого класу українських селян початку ХІХ ст. Ця верства селян вибилась тепер (мова йде про 60-ті рр. – Р.С.) виразно на верх своїм міцним впливом на релігійний настрій... і на релігійне життя українських селян... Це були якісь пустельники в світі... Вони нікого не уникали і не цуралися, – працювали разом з родинами і навіть були зразками працьовитості та господарності; не ухилялися і від розмов, але й до праці, й до бесід вносили трохи свого пуританського характеру... Вони дуже шанували навчання й кожен із них обов'язково був грамотний (письменний); а грамотність цю вони вживали, головним чином, для вивчення Слова Божого, до котрого вони збиралися з запалом і побожністю. Вони були переконані, що слово Боже в своїй чистоті збереглося тільки в книгах Нового заповіту, і що в переказах людських усе перекручено й зіпсовано...»* [2, с. 189].

Ці перші проповідники були представниками української «євангельської течії», дуже подібної до пізнішої німецької штунди, однак зародилася вона незалежно і раніше від останньої. Переважна більшість дослідників датує штундистський рух у середовищі німців-колоністів 40 – 50-ми рр. ХІХ ст., в той час як український євангельський рух, на думку Й. Іваськіва виник у 20–30-ті роки. Вживана назва, на нашу думку, на сьогодні ще не обґрунтована в науковій літературі, а тому краще було застосовувати поняття «український штундизм», яким оперує, наприклад, відома дослідниця протестантизму в Україні В. Любащенко [3, с. 225–226]. Водночас можна погодитися з цитованим ним висловлюванням А. Рождественского про те, що ця течія є *«найяснішим виразом релігійного шумування серед українського народу»*. Додамо, що це «шумування» було активним завдяки передусім самовідданій праці її перших носіїв. Владі прослідкувати за такими мандрівниками було надзвичайно важко, а викрити та звинуватити в якійсь релігійній пропаганді – майже неможливо. Тільки тоді вони потрапляли до рук влади, коли були незнайомі з обставинами або занадто демонстративно виступали зі своєю проповіддю. У зв'язку з цим маємо обмаль матеріалів про діяльність цієї категорії проповідників.

О. Марцінкевича звинувачували у волоцюгуванні та розповсюдженні суперечних християнській релігії переконань серед простих людей. Усюди він проповідував і всюди його кидали до «холодної», як тоді називалися сільські в'язниці. Арешти та ув'язнення були і в майбутньому постійним,

випробуваням засобом утисків щодо представників нових релігійних учень, які могли скласти конкуренцію ортодоксальному православ'ю. Як писав М. Драгоманов, у 1873 р. затримано біля Одеси і ув'язнено на три роки українського селянина Петра Вовкажа лише за те, що він шпирив баптистську віру. Він на суді підтвердив свою належність до віри нового руського братства котре живе за Євангелієм і десяти заповідям, не визнає ні тайн, ні церков, ні священників ні ікон (образів). На суді з'ясувалося, що священник, котрий спровокував судову справу, намагаючись відвернути парафіян від нової віри бив місцевих баптистів в обличчя і велів православним сікти їх різками [4, с. 10–11]. Водночас слід віддати належне суду присяжних, які не знайшли в діях П. Вовкажа злочину і звільнили його. Причому до їх складу входили лише православні, адже за російськими законами в усіх процесах за справами віри присяжні мусили бути тільки православними.

У тому ж році судили членів общини баптистів Єлизаветграду за те, що вони не виконали наказу поліції розійтися, оскільки молитва ще не була закінчена. Суд, щоправда без присяжних, постановив стягнути штраф: із кожного чоловіка – по 2 крб., з кожної жінки – по 1 крб. [4, 11–12]. Як засіб впливу на сектантів-місіонерів також застосовувалося примусове лікування. Так О. Марцінкевича у 1825 р. київський повітовий лікар Ріхтер визнав божевільним і направив на утримання до лікарні при Кирилівському монастирі в Києві. Даремно той намагався звідти визволитися, обіцяючи навіть покинути проповідування, влада тримала його там кілька років, доки не скінчилося слідство. Чоловіка нарешті визнали повноцінним, проте на волю не відпустили, а посадили у Лук'янівську в'язницю, де О. Марцінкевич у 1833 р. помер.

Опанас Марцінкевич був типовою постаттю нововіра, так би мовити, протоштундиста. Його характеризували як дивну суміш, очевидно протилежних одне одному вірувань і засад, які призвели до рішучого спотворення християнства у самих його основах. Спасіння людини, за Марцінкевичем, залежить тільки від волі Бога; Ісус Христос не є Богом, а людиною і пророком, тому поклонятися Христові було не потрібно. Суттєве місце у проповідях Марцінкевич посідали пророцтва близького кінця світу та встановлення Царства Божого для всіх нужденних і страждальних, яке буде побудоване на засадах відновленого чистого християнства, коли всі були рівними між собою братами. Він уважав себе обраним Богом для втілення на землі чистого вчення Христа. Чільне місце у його проповідях посідала етична проблематика: він закликав слухачів до праведного, безгрішного життя і братерської любові, добра і служіння ближньому [3, с. 227].

Таким чином, погляди Опанаса Марцінкевич ґрунтувалися, передусім на релігійному раціоналізмі та елементах пієтизму, і були загалом примітивними. Проте вони вже мали певну ідейну структуру, стали результатом поєднання багатьох учень і являли собою приклад першповідкривачів штундистського руху.

Джерела та література

1. Жабко-Потапович Л. (1991). Христове світло в Україні. Історія Українського Євангельсько-Баптистського руху, Чикаго: Видання Всеукраїнського Євангельсько-Баптистського Братства, 180 с.
2. Іваськів Й.В. (2005). Український народ і християнство: історичний нарис, Харів: Харківська книжкова фабрика «Глобус», 314 с.
3. Любащенко В.І. (1995). Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій, Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 350 с.
4. Драгоманов М. (1893). Про братство хрестителів або баптистів на Україні, Коломия, 22 с.

References

1. Zhabko-Potapovych L. (1991). Khrystove svitlo v Ukraini. Istoriia Ukrainskoho Yevanhelsko-Baptystskoho rukhu, Chykhah: Vydannia Vseukrainskoho Yevanhelsko-Baptystskoho Bratstva, 180 s.
2. Ivaskiv Y.V. (2005). Ukrainskyi narod i khrystyianstvo: istorychnyi narys, Khariv: Kharkivska knyzhkova fabryka «Hlobus», 314 s.

3. Liubashchenko V.I. (1995). Istoriiia protestantyzmu v Ukraini: Kurs lektsii, Lviv: Vydavnycha Spilka «Prosvita», 350 s.
4. Drahomanov M. (1893). Pro bratstvo khrestyteliv abo baptystiv na Ukraini, Kolomyia, 22 s.

Roman Sitarchyk

OPANAS MARTSYNKEVYCH AS ONE OF THE INITIATORS OF MISSIONARY MOVEMENT SHTUNDISTS AROUND THE UKRAINIAN LANDS.

The article is about one of the first missionaries of the new religious movement around Ukrainian lands - a shtundism, which was formed in the 30-ies of the XIX century. The life path and foundations of the outlook of O. Martsynkevych are considered. The views of Opanas Martsynkevych were based primarily on the elements of religious rationalism and pietism and were in general primitive. However, they already had a certain ideological structure and resulted in a combination of different studies and eventually set an example of the discoverers of the Shtundists movement.

Key words: *spiritual Christianity, a sect, shtundism.*